

З ГІСТОРЫІ Вывучэння выклічнікаў і інтэр'ектыўных выказванняў ва ўкраінскім мовазнаўстве

Г. І. Зур

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, вул. К. Маркса, 31, 220030, г. Мінск, Беларусь,
anjazur@mail.ru*

У артыкуле разглядаецца гісторыя вывучэння выклічнікаў і інтэр'ектыўных выказванняў ва ўкраінскім мовазнаўчым дыскурсе. Асвятляюцца дыскусійныя пытанні тэрмінаабзначэння. Раскрываецца значэнне даследаванняў і ўклад украінскіх моваведаў у вырашэнне лінгвістычных праблем выклічнікаў і інтэр'ектыўных выказванняў з улікам іх спецыфічных прагматыка-камунікатыўных і семантыка-граматычных уласцівасцей.

Ключавыя словы: выклічнік; інтэр'ектыўнае выказванне; украінскае мовазнаўства.

ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ МЕЖДОМЕТИЙ И МЕЖДОМЕТНЫХ ВЫСКАЗЫВАНИЙ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

А. И. Зур

*Белорусский государственный университет, ул. К. Маркса, 31,
220030, Минск, Беларусь, anjazur@mail.ru*

В статье рассматривается история изучения междометий и междометных высказываний в украинском языковом дискурсе. Освещаются дискуссионные вопросы их терминологического обозначения. Раскрывается значение исследований и вклад украинских лингвистов в решение лингвистических проблем междометий и междометных высказываний с учетом их прагматико-коммуникативных и семантико-грамматических особенностей.

Ключевые слова: междометие; междометное высказывание; украинское языкознание.

FROM THE HISTORY OF THE STUDY OF INTERJECTIONS AND INTERJECTIVE STATEMENTS IN UKRAINIAN LINGUISTICS

H. I. Zur

Belarusian State University, K. Marx St., 31, 220030, Minsk, Belarus, anjazur@mail.ru

The article deals with the history of the study of interjections and interjective statements in the Ukrainian linguistic discourse. The controversial issues of terminology are highlighted.

The article reveals the importance of research and the contribution of Ukrainian linguists to solving the problems of interjections and interjective statements, taking into account their specific pragmatic-communicative and semantic-grammatical properties.

Keywords: interjection; interjective statement; Ukrainian linguistics.

Гісторыя вывучэння выклічнікаў, у тым ліку і інтрэр'ектыўных выказванняў (далей ІВ) (у іншай тэрміналогіі «нерасчлянёныя сказы», «словы-сказы», «камунікемы», «камунікатывы» і інш.), сведчыць, што ў славістыцы разуменне феномена выклічніка застаецца прадметам дыскусій. ІВ – асаблівы функцыянальна-граматычны клас выказванняў, якія нясуць эмацыянальную інфармацыю пра пачуцці, душэўны стан, эмацыянальна-валявыя рэакцыі на рэчаіснасць, аформленыя выклічнікамі і іх эквівалентамі.

Украінскія моваведы і граматысты ў трактоўцы пытанняў выклічнікаў арыентаваліся пераважна на здабыткі рускіх лінгвістаў – М.В. Ламаносава, М.І. Грэча, А.Х. Вастокава, А.А. Шахматава, В.У. Вінаградава. Паводле сцверджанняў навукоўцаў, выклічнік як часціна мовы згадваецца беларускім і ўкраінскім грамадска-палітычным і царкоўным дзеячам, пісьменнікам-палемістам, мысліцелю і вучоным М. Смятрыцкім у ягонай «аўтарытэтай і глыбокай» [1, с. 80] лінгвістычнай працы пачатку XVII ст. «Грамматікі Словенскія правільнае Синтагма», «па ўзору якой створаны першыя навуковыя граматыкі сербскай, балгарскай, рускай моў» [тамсама]. У згаданай граматыцы апісанне выклічніка як асобнай часціны мовы пададзена ў раздзеле «Этымалогія». Тэрмін *междометие* (калька ад лац. *interjectio*) панавала і ва ўкраінскіх граматыках першай паловы XIX ст., пазней сустракаюцца тэрміны: *чувственник*, *оклик*, *викрик*, *виклик*, *вигук*. Апошні тэрмін стаў агульнапрынятым украінскім мовазнаўствам у савецкія часы. Варта, аднак, звярнуць увагу на тое, што звесткі пра выклічнік да пачатку XX стагоддзя спарадычныя і датычацца стараўкраінскай мовы.

Што да сучаснай украінскай літаратурнай мовы, можна адзначыць кандыдацкую дысертацыю Ю.Ф. Касім «Междометия украинского языка» (1954), у якой зроблены агляд гісторыі вывучэння выклічнікаў ва ўкраінскім і рускім мовазнаўчых дыскурсах, апісаны гукавы склад, структура і адметнасці сінтаксічнага функцыянавання выклічнікаў, а таксама пададзены асобныя заўвагі адносна семантыкі разглядаемых адзінак [2, с. 15–16]. Пры асвятленні праблематыкі выклічнікаў фактычны матэрыял чэрпаецца са слоўнікаў, з мастацкіх твораў і дыялектнага маўлення.

Найбольш поўны аналіз ІВ як сінтаксічна нерасчлянёных канструкцый ва ўкраінстыцы належыць П.С. Дудзіку [3]. У апошнім раздзеле

сваёй доктарскай дысертацыі аўтар аналізуе словы-сказы ўкраінскага літаратурнага вуснага і пісьмовага маўлення, ужываючы пры гэтым традыцыйнае на той час найменне *слова-речення* [4]. Да гісторыі ўзнікнення і фарміравання сістэмы выклічнікаў і гукаперайманняў украінскай мовы звяртаецца В.В. Німчук [5]. Надалей у артыкуле А.П. Кушча аб'ектам аналізу сталі сцвярджальныя словы-сказы [6].

З больш позніх прац звяртае на сябе ўвагу грунтоўная манаграфія Л.І. Мацко «Интеръективы в украинском языке» (1985). Даследаванне грунтуецца на матэрыяле мастацкай літаратуры, публіцыстыкі, а таксама на запісах жывога гутарковага маўлення. Мэта манаграфічнага апісання вызначаецца даследчыцай як тэарэтычнае асвятленне класа інтэр'ектываў украінскай мовы, заснаванае на выяўленні істотных спецыфічных прымет разглядаемых адзінак на лексічным, граматычным (сіntaxічным) і стылістычным узроўнях, раскрыццё сувязей інтэр'ектываў з іншымі моўнымі адзінкамі і акрэсліванне іх лінгвістычнага статусу як асобнай і адметнай семантыка-функцыянальнай катэгорыі (класа, мікрасістэмы) адзінак [7, с. 3]. Аўтарская пазіцыя грунтуецца на тым, што ўкраінскі тэрмін *вигук* не ахоплівае сваім зместам усе функцыянальныя адзінкі гэтай часціны мовы (эмацыянальныя і імператыўныя выклічнікі, інтэр'ектыўныя адзінкі маўленчага этыкету, словы падзвання і адгону жывёл і птушак, гукаперайманні) і не адлюстроўвае самую істотную і агульную іх прымету. Л.І. Мацко ўказвае на мэтазгоднасць пакінуць тэрмін *вигук* за эмацыянальнымі і імператыўнымі выклічнікамі, а для агульнай назвы катэгорыі слоў (уласна выклічнікаў і адзінак, што функцыянальна да іх прымыкаюць) выкарыстоўваць тэрмін *интеръектив*, які больш дакладна адлюстроўвае спецыфіку дадзенай семантыка-функцыянальнай катэгорыі слоў. Навуковую каштоўнасць мае і прааналізаваны ў дысертацыйным даследаванні працэс інтэр'ектывацыі як асноўны шлях папаўнення лексічнага складу інтэр'ектываў і жывая з'ява гутарковага маўлення. Тэме выклічнікаў і інтэр'ектывацыі ўкраінская даследчыца прысвяціла шматлікія навуковыя працы: «Интер'ективація в українській мові» (1979), «Интер'ективація дієслівних форм» (1979), «Интер'ективы в українській мові» (1981), «Функціонування вигуків у структурі речення» (1983), «Вигуки іншомовного походження» (1984) і інш. [8–12].

Не знікае цікавасць украінскіх даследчыкаў да выклічнікаў і інтэр'ектыўных адзінак і на пачатку XXI ст., пра што сведчаць шматлікія працы, дзе гэтыя моўныя адзінкі неаднаразова станавіліся аб'ектам навуковых назіранняў.

Тэме сіntaxічнай фразеалогіі прысвечана праца Г.Т. Кузь «Вигукові фразеологізми української мови: етнолінгвістичний та функціональний аспекти» (2000) [13], выкананая на матэрыяле фразеаграфічных, лексікаграфічных і парэміяграфічных прац XIX–XX стст. У ёй даследа-

ваны характер адлюстравання ўкраінскімі выклінікавымі фразеалагізмамі пазамоўнай рэчаіснасці ў сувязі з іх фарміраваннем, эвалюцыяй і здольнасцю да культурнай рэфэрэнцыі.

Праблемы вызначэння зместу і аб'ёму тэрмінаў *вигук*, *звуконаслідування*, *відгукова лексика* і крытэрыі іх размежавання закранае ў дысертацыйным даследаванні «Відвигукова лексика сучасной української літуратурной мови: склад та структура» А.Є. Курыла (2001) [14]. Уся выклінікавая лексіка сучаснай украінскай мовы прадстаўлена даследчыцай у межах пэўных лексіка-семантычных груп з улікам часцінамоўнага значэння. Вызначаны словаўтваральны патэнцыял і словаўтваральная актыўнасць выклінікаў, выяўлена спецыфіка з'яў, якія суправаджаюць выклічнікі на ўзроўні фанетыкі і марфалогіі.

Украінскімі мовазнаўцамі праблематыка выклінікаў распрацоўваецца і на матэрыяле замежных моў – нямецкай, англійскай, французскай і інш.

Асаблівасці паходжання, крыніцы ўтварэння, ролю і функцыі ў маўленні, структурныя, сінтаксічныя, семантычныя і прагматычныя асаблівасці выклінікаў сучаснай французскай мовы раскрывае А.М. Рак у працы «Семантико-функціональні асаблівасці вигуків у французській мові: діахронічны та синхронічны аспекти» (2001) [15].

А.В. Капцюрова ў дысертацыйным даследаванні «Вигуки сучасной англійскай мовы (системный та дискурсивный аспекти)» (2005) [16] вызначае статус англійскіх выклінікаў у сістэме часцін моў, устанаўлівае іх камунікатыўна-прагматычныя значэнні, аналізуе прагматычнае вар'іраванне і прагматычны сінткрэтызм выклінікаў, іх ролю ў дыскурсе.

Тыповыя лексічныя сродкі выражэння эмоцый у англійскім спантаным маўленні выяўлены ў дысертацыі А.І. Смашнюк «Маркеры эмоцыйнасці у спонтаннай камунікацыі (на матэрыялі брытанскага нацыянальнага корпусу тэкстаў)» (2009) [17].

Змястоўныя назіранні над асаблівасцямі перадачы ў мастацкім перакладзе выклінікавых адзінак як нерасчлянёных слоў-рэакцый на пэўную сітуацыю на матэрыяле англійскай і ўкраінскай моў змясціла ў сваёй працы «Відтворення вигуковай лексики в художньому перекладі: (англо-український та українсько-англійський напрямки)» (2010) [18] Т.А. Арышачка.

Як моўныя адзінкі, якія выражаюць коды культуры, разглядае выклічнікі сучаснай нямецкай мовы ўкраінская даследчыца В.А. Цесля. Аўтарка працы «Вигуки у сучасній німецькій мові: лінгвокультурологічны та камунікатывно-прагматычны аспекти» (2012) [19] выяўляе камунікатыўна-прагматычныя асаблівасці выклінікаў, падае іх класіфікацыю з улікам ілакутыўнай сілы, акрэслівае іх функцыі ў эмацыянальна насычаным кантэксте.

Такім чином, агляд названих вишэй першакрыніц і персаналій сведчыць пра цікавасць украінскіх лінгвістаў да праблематыкі выклінікаў і ІВ. Разам з тым нельга не адзначыць, што на сённяшні дзень навуковая палеміка адносна тэрміналагічнай раснастайнасці найменняў, у першую чаргу ІВ, крытэрыяў іх вылучэння, вызначэння паняцця, складу і аб'ёму ў лінгвістычнай літаратуры працягваецца, даследуюцца функцыі гэтых спецыфічных адзінак гутаркова-дыялагічнай формы маўлення, таму можна сцвярджаць, што вырашэнне адкрытых пытанняў важна як ў тэарэтычным, так і ў практычным плане.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Плотнікаў Б. А., Антанюк Л. А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мінск : Интерпресервис : Кн. Дом, 2003. С. 80.
2. Касим Ю. Ф. Междометия украинского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 ; Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова. Кафедра укр. яз. Одесса, 1954. 16 с.
3. Дудик П. С. Слова-речення // Сучасна украінська літературна мова. Синтаксис. К. : Наук. думка, 1972. С. 289–303.
4. Дудик П. С. Синтаксис сучасного украінського розмовного літературного мовлення : (Просте речення; еквіваленти речення). К. : Наук. думка, 1973. 288 с.
5. Німчук В. В. Вигуки. Звуконаслідування // Історія украінської мови. Морфологія : Наук. думка, 1978. С. 502–515.
6. Куц О. П. Синтаксично нечленовані стверджувальні речення // Проблеми граматики і лексикології украінської мови : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; редкол. : А. П. Грищенко (відп. ред.) [та інш.]. Киев, 1998. 194 с.
7. Мацко Л. І. Интер'єктивы в украинском языке : автореф. ... д-ра филол. наук : 10.02.02 ; Киевск. гос. пед. ин-т им. А. М. Горького. Киев, 1985. 45 с.
8. Мацко Л. І. Интер'єктивация в українській мові // Українське мовознавство. 1979. № 7. С. 21–27.
9. Мацко Л. І. «Интер'єктивация дієслівних форм» // Питання граматики будови украінської мови. К. : Киев. пединститут, 1979. С. 40–50.
10. Мацко Л. І. Интер'єктивы в українській мові. К. : Киев. пединститут, 1981. 130 с.
11. Мацко Л. І. Функціонування вигуків у структурі речення // Українське мовознавство. 1983. № 11. С. 68–79.
12. Мацко Л. І. Вигуки іншомовного походження // Культура слова. 1984. № 27. С. 39–43.
13. Кузь Г. Т. Вигукові фразеологізми украінської мови : етнолінгвістичний та функціональний аспекти : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 ; Прикарп. ун-т ім. В. Стефаніка. Івано-Франківськ, 2000. 19 с.
14. Курило О. Й. Відвигукова лексика сучасної украінської літературної мови : склад та структура : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 ; Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2001. 20 с.

15. *Рак О. М.* Семантико-функціональні особливості вигуків у французькій мові : діахронічний та синхронічний аспекти : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.05 ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2001. 20 с.

16. *Каптюрова О. В.* Вигуки сучасної англійської мови (системний та дискурсивний аспекти) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2005. 21 с.

17. *Смашнюк О. І.* Маркери емоційності у спонтанній комунікації (на матеріалі британського національного корпусу текстів) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2009. 20 с.

18. *Оришечко Т. А.* Відтворення вигукової лексики в художньому перекладі : (англо-український та українсько-англійський напрямки) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.16 ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2010. 19 с.

19. *Тесля В. А.* Вигуки у сучасній німецькій мові : лінгвокультурологічний та комунікативно-прагматичний аспекти : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 ; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київ. нац. лінгв. ун-т. К., 2012. 19 с.